

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ι. Από τον μύθο στον λόγο του μύθου

Είναι γενικά παραδεκτό ότι ο φιλοσοφικός λόγος ακολουθεί τον λόγο του μύθου που αποτελεί, ή υποτίθεται ότι αποτελεί, το νηπιακό και πρώτο στάδιο στην ιστορική εξέλιξη του ανθρώπου, προλογική μορφή σκέψης που ανήκει οριστικά στο παρελθόν ή στους νοητικά μειονεκτικούς, σε αυτούς που δεν πρόκειται να φτάσουν στο καρτεσιανό επίπεδο. Σταδιακά, η μυθολογία περιορίζεται και παραμερίζεται προς όφελος μιας φιλοσοφίας που εμφανίζεται ως ο προαπαιτούμενος όρος του επιστημονικού συλλογισμού. Ωστόσο, η "κάθαρση" της σκέψης από τα μυθικά, μη έλλογα στοιχεία αλλά και η προσπάθεια για τον καθορισμό της μυθολογίας και για τον αυτοκαθορισμό της φιλοσοφίας προϋποθέτει τον ορισμό και, κατά συνέπεια, τον περιορισμό της μυθικής σκέψης από τον ίδιο τον φιλοσοφικό Λόγο που, διεκδικώντας για τον εαυτό του τον προσδιορισμό "ορθός", θεωρεί κάθε άλλη μορφή σκέψης που δεν υποτάσσεται στην έννοια "μη ορθή" ή απόκλιση της ορθής, ψευδή, παράφρονα, μανιακή, μαντική και μαγική. Ο λόγος, δημιουργώντας μια θεωρία της ορθολογικότητας, διαμορφώνει παράλληλα και μια θεωρία της παθολογίας, της αρνητικότητας θα μπορούσαμε να πούμε, με σκοπό να διαχωριστούν με σαφήνεια τα στοιχεία στα οποία το υποκείμενο χάνει την εξουσία. "Ο φιλόσοφος, ως διαχειριστής του ορθού Λόγου, δίνει ταυτοχρόνως και τη μάχη του ενάντια στην ανωμαλία", κρίνοντας και "εξορκίζοντας" την παραφροσύνη, τη μανία και το όνειρο, απορρίπτοντας καθετί που δεν υποτάσσεται στην έννοια, σημειώνει ο Δ. Μαρκής (1990, 24, 26). Η διερεύνηση του μυθικού λόγου καθοδηγείται μάλλον από τη μικροψία της ορθολογιστικής σκοπιάς και τον "τρόμο" ότι ο μύθος μπορεί να οδηγήσει στην "αποδόμηση" του συστήματος εννοιών, κάτι που οδηγεί σε μια τρομοκρατία του Λόγου και σε μια εμμονή στη μελέτη, προς αποδυνάμωση, του μυθικού λόγου.

"Εξ υπαρχής", λοιπόν, όπως σημειώνει ο Λυστάρ (1988, 25), "η επιστήμη βρίσκεται σε σύγκρουση με τις αφηγήσεις. Σύμφωνα με τα δικά της κριτήρια, η πλειονότητα των αφηγήσεων αποδειχνεται μυθική", και πολύ περισσότερο βέβαια οι ίδιοι οι μύθοι και οι μυθολογίες. Σήμερα ωστόσο, ακούγεται όλο και πιο συχνά ότι οι κοινές αξίες και μια κοινή γλώσσα ή φιλοσοφία δεν είναι αναγκαίες προϋποθέσεις για την πολιτιστική ανταλλαγή και ότι κάποια έθνη

"αρκούν να ζουν το ένα πλάι στο άλλο δίχως πολιτιστικές ή άλλες επαφές" (Feyerabend, 1991, 8). Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν γίνεται αποδεκτή η "σπουδαιότητα μιας δομής με ειρμό που οργανώνει την ποικιλία" (ό.π.), αλλά οπωσδήποτε υποσκάπτει τη βεβαιότητα για τη, γενικά αποδεκτή, ευθύγραμμη πορεία της σκέψης από τον μύθο στον λόγο¹. Συνοδεύεται μάλιστα από την απορία και την κριτική για τη στάση που υιοθέτησε η επιστήμη απέναντι στον μύθο, η οποία χαρακτηρίζεται από τον Paul Feyerabend (1991 (1975), 357) ως "τυπική αντίδραση ταμπού": η επιστήμη απώθησε τον μύθο. Και είναι αυτή η στάση της επιστήμης που μας επιτρέπει να θέσουμε το εξής ερώτημα: Μήπως και η επιστήμη, όπως παλαιότερα ο μύθος, αποτελεί μια συμβολική οργάνωση της πραγματικότητας που αργότερα θα αποδειχτεί εξίσου μυθική με τον μύθο; Μήπως η σκέψη μεταβαίνει από τη μια μορφή οργάνωσης στην άλλη και η κάθε μεταγενέστερη κρίνει αρνητικά, ως μυθική, την πριν από αυτή; Και, εν πάση περιπτώσει, μήπως πρόκειται για διαφορετικές, αλλά εξίσου αποδεκτές, και χρήσιμες για την εποχή τους μορφές λογικότητας²; Η αποδοχή μιας τέτοιας θέσης είναι πιθανό ότι θα σημαίνει την αρχή του "τέλους" του λογοκρατικού μονισμού -ένα ακόμη "τέλος" κοντά στα άλλα για τα οποία γίνεται σήμερα συζήτηση: τέλος της ιστορίας, της μεταφυσικής, των ιδεολογιών κτλ. Το βέβαιο είναι ότι η επιστημονικοτεχνική εποχή μας φαίνεται, επιτέλους, να αποδέχεται ότι ο μύθος "συνοδεύει τη μοντέρνα κατάσταση, που θεμελιώθηκε στην επιστημονικοτεχνική ορθολογικότητα, σαν μια σκιά" (Scherer, 1988, 19) και να διακατέχεται από μια νοσταλγία για τον μύθο, νοσταλγία που πολλές φορές εκδηλώνεται επικίνδυνα και δείχνει ότι δεν μπορούμε να μιλούμε για υπέρβαση του μύθου από τον λόγο αλλά για εμμένεια του μύθου και διεύδυση στον λόγο.

Σε κάθε περίπτωση, η ενασχόληση της φιλοσοφίας με τη μυθολογία οδηγεί στην αυτοσυνειδησία του πνεύματος, καθώς θεωρεί τη μυθική του λειτουργία, αλλά και τη φιλοσοφική.

ii. Το πρόβλημα του ορισμού

Καταρχήν, θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι, όταν μιλούμε για μυθολογία

1. Πρβλ. το γνωστό βιβλίο του W. Nestle, *Vom Mythos zum Logos*.

2. Ενδεικτικό είναι το απόσπασμα από το βιβλίο του Paul Feyerabend *Ενάντια στη μέθοδο* (1991 (1975) 353):

Σήμερα, η επιστήμη είναι πολύ πιο κοντά στον μύθο απ' ό,τι μια επιστημονική φιλοσοφία είναι έτοιμη να αποδεχτεί. Είναι μια από τις πολλές μορφές σκέψης που αναπτύχθηκαν από τον άνθρωπο κι όχι αναγκαστικά η καλύτερη. Είναι κραναγαλέα, θορυβώδης και αυθάδης και η υπεροχή της δεν είναι αυτονόητη παρά μόνο για όσους έχουν ήδη αποφασίσει υπέρ κάποιας ιδεολογίας ή την έχουν ήδη αποδεχτεί χωρίς να εξετάσουν τα προτερήματα και τα όριά της.

και μύθους, δεν εννοούμε τους μύθους εκείνους που είναι ατομικές επινοήσεις, διδακτικές ιστορίες με πρακτική αξία για την ανθρώπινη ζωή (γι' αυτό και συχνά τελειώνουν με το επιμύθιο). Σε αυτούς τους μύθους, οι ήρωες είναι συνήθως ζώα ή άψυχα αντικείμενα που συνομιλούν, ενώ, τις περισσότερες φορές διασώζεται το όνομα των "μυθοποιητών". Τα πιο γνωστά ονόματα σε αυτόν τον χώρο είναι ο Αίσωπος, ο La Fontaine κ.ά. Εδώ, όταν μιλούμε για μυθολογία, εννοούμε εκείνη την προϊστορική και προϊστοριογραφική δημιουργία για την οποία δεν είναι γνωστή κάποια αρχή, θραύσματα της οποίας, και με καλλιτεχνική επεξεργασία, διασώζονται, στην τέχνη. Στη δική μας γλώσσα μας δεν γίνεται λεκτική διάκριση ανάμεσα στα δύο είδη των μύθων· στις ευρωπαϊκές γλώσσες, κυρίως από τον 18ο αιώνα και εξής, χρησιμοποιούνται για το είδος των μύθων και των μυθολογιών που θα μας απασχολήσουν λέξεις που η ρίζα τους βρίσκεται στην ελληνική λέξη *μύθος* και για το δεύτερο λέξεις που η ρίζα τους είναι το λατινικό *fabula*.

Το πρώτο πρόβλημα που συναντά κανείς μελετώντας το θέμα "μύθος" και "μυθολογία" είναι η αδυναμία των ειδικών να καταλήξουν σε έναν κοινά αποδεκτό ορισμό. Μάλιστα, ο αριθμός των ορισμών είναι σαφώς πολύ μεγαλύτερος από τον αριθμό των κλάδων που ασχολούνται με τον μύθο και η πληθία τους πολλές φορές συσκοτίζει αντί να διαφωτίζει το περιεχόμενο και τη σημασία του³. Βεβαίως, το γεγονός ότι ο μύθος είναι αντικείμενο τόσο πολλών κλά-

3. Για το θέμα των ορισμών βλ. τις παρουσιάσεις των βιβλίων του Ζ.Ι. Σιαφλέκη και των Β. Μπούρκερι και Π. Βέιν στα περιοδικά *Σημείο* και *ΕΦΕ* αντίστοιχα (Μήττα, 1995 και 1995-96). Στους ορισμούς καταφαίνονται η οπτική γωνία εξέτασης του μύθου, αν αναγνωρίζεται σε αυτόν αληθινό ή ψευδές περιεχόμενο, θρησκευτικό ή κοσμικό, αν προηγείται ή έπεται η ποίηση κτλ. Ενδεικτικά ως προς αυτό αναφέρω τα λήμματα "μύθος" και "μυθολογία" στο γερμανικό λεξικό του Campe *Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutlichung der unserer Sprache aufgefundenen fremden Ausdrücke*. Στην πρώτη έκδοση του 1801 δίνονται οι εξής ορισμοί: "Μυθολογία, η θεωρία των μύθων. Μύθος, ποίηση". Στη δεύτερη έκδοση του 1813, κάτω από την επίδραση των θεολογικών και φιλοσοφικών ερμηνειών που είχαν δοθεί στον μύθο κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες, δίνεται ο εξής ορισμός: "Μυθολογία, θεωρία των μύθων (Fabellehre), θεωρία των θεών (Götterlehre)". "Μύθος, ιερή διήγηση της προϊστορικής περιόδου, που έδωσε στους ποιητές το υλικό για τα ποιήματά τους ... Διηγήσεις για τους θεούς".

Η δυσκολία να δοθεί ένας ορισμός καταφαίνεται και από τις δυσκολίες να βρεθεί κατάλληλη γερμανική λέξη που θα αποδίδει το νόημα της λέξης. Κατά τον Betz η λέξη "μύθος" πρωτοεμφανίστηκε στα γερμανικά το 1536 στο *Dictionarium Germanico-Latinum* του Ελβετού θεολόγου και ελληνιστή Dasyrodus με τη σημασία της εμνομημένης είδησης, του μύθου, του λατινικού *fabula*, λέξη που τη χρησιμοποιούσε με την έννοια της αληθούς ή μη αφήγησης, όπως δηλαδή ορίζεται στο *Teutscher Dictionarius* του Simon Rot (1571). Ο Betz όμως θεωρεί τον Dasyrodus πρόδρομο, γιατί η λέξη ξαναεμφανίζεται, όχι η ίδια, αλλά ένα παράγωγο της, μόλις το 1712 σε ένα βιβλίο που εκδόθηκε στη Νυρεμβέργη με τον τίτλο *Die teutsche Mythologie oder Beschreibung heidnischer Götter*. Η ίδια η λέξη "μύθος" εμφανίζεται για πρώτη φορά στο βιβλίο του Adam Fr. Kirsch *Cornucopia linguae latinae* (1741). Εκεί σημειώνεται: *Mythos, idem quod "Fabula" vel "Narratio"*. Η δυσκολία για τη μεταγραφή της λέξης αλλά και η εξοικείωση με το περιεχόμενό της φαίνεται από το γεγονός ότι ο Goethe στις 5.4.1777 γρά-

δων δείχνει ότι βρισκόμαστε μπροστά σε ένα σύνθετο και πολύσημο φαινόμενο· ως τέτοιο δύσκολα ορίζεται, και περιορίζεται, παραμένοντας έργο ανοιχτό, συνεχώς προσδιορισίμο. Στον κυκεώνα των ορισμών συχνά λησμονείται η αρχική σημασία της λέξης, γεγονός που νομίζουμε ότι συντείνει στο συσκοτισμό της σημασίας της⁴. Ουμίζουμε λοιπόν ότι η λέξη εσήμαινε, καταρχάς, τον λόγο, "άνευ διακρίσεως αληθούς ή ψευδούς", και με αυτή τη σημασία τη βρίσκουμε στον Όμηρο, στον Αισχύλο κ.α. Είχε, επίσης, τη σημασία αυτού που λέγεται "από στόματος", του προφορικού λόγου, και αντιδιαστέλλοταν προς το "έργον"⁵. Με την ίδια σημασία, δηλαδή του λόγου, χρησιμοποιείται και η λέξη *fabula* στα λατινικά. Οι λέξεις μύθος και *fabula* δηλώνουν επίσης την υπόθεση της τραγωδίας ή, γενικότερα, το δράμα, κωμωδία και τραγωδία⁶.

Από την εποχή του Πινδάρου η λέξη άρχισε να χάνει την αρχική της σημασία και να αντιδιαστέλλεται προς τον λόγο, παίρνοντας τις σημασίες του πλαστού και της "ιστορικής" αφήγησης για τους μυθικούς χρόνους⁷. Οι μύθοι γίνονται επινοήσεις των προγόνων, που δεν έχουν καμιά ηθική αξία (Ξενοφάνης), καταγέλαστες αφηγήσεις (Εκαταίος), διασκεδαστικές ιστορίες (Θουκυ-

φει στο ημερολόγιό του: "Επειδή βρέθηκε ο μύθος [ελληνικά στο κείμενο], οι εικόνες γίνονται μεγάλες μέσα από τα πράγματα, όταν γίνεται μυθολογία [γερμανικά στο κείμενο], γίνονται τα πράγματα μεγάλα μέσα από τις εικόνες".

Για τα λεξικά που αναφέρθηκαν και για την ιστορία της λέξης μύθος στη Γερμανία βλ. Betz (1979, 12-13).

4. Από τη βιβλιογραφία για την ιστορία της λέξης μύθος, ξεχωρίζουν δύο συμπληρωματικά κείμενα: α) η διατριβή του E. Hofmann (1922) που δίνει την ιστορία της λέξης μέχρι το 400 μ.Χ., β) το εκτενές άρθρο του Axel Horstmann (1979), το οποίο εξετάζει την ιστορία της λέξης από τον χριστιανισμό ως την εποχή μας.
5. Βλ. π.χ. τα χωρία: "Μύθων τε ρητήρ' έμενε πρηκτῆρά τε έργων" (Όμηρος, *Ιλιάδα*, I. 443)· "Έργω κούκείη μύθος" (Αισχύλος, *Προμηθεύς Δεσμώτης* 1080): "σεμνόστομός γε καί φρονήματος πλέως ό μύθος έστιν, ώς θεών ύπηρέτου" (ό.π., 953-4)· "άλλ' άγε μοι του παιδός άγαυοί μύθων ένίσπες" (Όμηρος, *Οδύσσεια*, Λ. 492)· "πάντα γάρ, Δαρειε, άκούση μύθων έν θραχει χρόνω" (Αισχύλος, *Πέρσαι*, 713)· "άγε μύθων κλύθι· μάθη γάρ τοι φρένας αύξει· ώς γάρ και πριν έεipa πιφαύσκων πειρατα μύθων, διπλ' έρέω" (Εμπεδοκλής, D.K. B.17.14).
6. Βλ. Αριστοτέλης, *Ποιητική*, 1450a-1452b και Varro *L.* 6.55.

Η ετυμολογία της λατινικής λέξης *fabula* τη συνδέει με τον προφορικό λόγο και όχι απαραίτητα τον ψευδή λόγο. Η λέξη προέρχεται από το ρήμα *for, fatus sum, fari* που σημαίνει φάσκω, φημί, λέγω, δηλώ· μάλιστα, η φράση *fando accerpi* σημαίνει "άκοη είτε λόγω οίδα". Τόσο η λέξη μύθος όσο και η λέξη *fabula* φαίνεται τελικά να υποδηλώνουν τον λόγο που δεν είναι επαληθεύσιμος. Γι' αυτό μπορεί να είναι απλώς *fatus* (=λόγος, λέξις, ρήσις) ή *fatum* (=ειμαρμένη, μοίρα, χρησμός) ή *fatuus fatus* (=μωρός λόγος). Αντίστοιχη στα ελληνικά είναι η λέξη φήμη που σημαίνει λόγος προφορικός, χρησμός, ανυπόστατος λόγος.

7. Βλ. π.χ. το χωρίο: "Έπει ψεύδεσι όί ποτανά <τε> μαχανά/σεμνόν έπεσι τι· σοφία δέ κλέπτει παράγοισα μύθοις· τυφλόν δ' έχει ήτορ όμιλος άνδρών ό πλείστος" ("με ψέματα εκείνος και με τις τέχνες της φτερωτό μεγαλείο που τον τυλίγει. Με παραμύθια ή σοφία ξεγελάει παρασέροντας τον όχλο των ανθρώπων που 'χει τον νου του τυφλό πιο πολύ"), Πίνδαρος, *Νεμεο-νίκαι*, 7.34. Βλ. επίσης Πλάτων, *Πολιτεία* 330D, *Νόμοι* 636C.

δίδης, Ισοκράτης) και αναληθείς αφηγήσεις (Σέξτος)⁸. Γενικότερα, οι μύθοι θεωρούνται προεπιστημονική και προφιλοσοφική μορφή σκέψης που ανήκουν στην περίοδο πριν από τη γραπτή καταγραφή της ιστορίας σε πεζό λόγο⁹.

Ορισμοί, καταγραφές και ταξινομήσεις¹⁰ και ερμηνευτικές προσεγγίσεις αποτελούν τρόπους με τους οποίους εκδηλώνεται το ενδιαφέρον για το μυθικό στοιχείο και τον μυθικό τρόπο σκέψης.

iii. Περί ερμηνείας και ερμηνειών

Η έρευνα έδειξε ότι οι μύθοι και η μυθική σκέψη αποτελούν σταθερό αντικείμενο έρευνας και ερμηνείας ήδη από τον 6ο π.Χ. αιώνα, και συστηματικότερα από τον 4ο, και ότι η μυθοποιητική φαντασία και δραστηριότητα δεν ανήκει απλώς στην Αρχαιότητα, και μάλιστα στους προϊστοριογραφικούς χρόνους, αλλά παρουσιάζει ιδιαίτερη έξαρση κατά τον Μεσαίωνα. Βεβαίως, το ενδιαφέρον δεν παρουσιάζεται πάντα με την ίδια ένταση ούτε με την ίδια μορφή, και φυσικά δεν οδηγεί στα ίδια συμπεράσματα. Για παράδειγμα, οι Αλχημιστές (γιοι του Ερμή) ερευνούσαν την ελληνική και την εβραϊκή μυθολογία, για να ανακαλύψουν ερμητικές θεωρίες για τη μεταστοιχείωση των μη ευγενών μετάλλων σε χρυσό· οι Χριστιανοί, μετά την αρχική αδιαλλαξία απέναντι σε οτιδήποτε θύμιζε ή ανήκε στην αρχαία ελληνική θρησκεία, κράτησαν εφεκτικότερη στάση, προκειμένου να τα αποδυναμώσουν μέσα από τη μερική και μετουσιωμένη ενσωμάτωσή τους. Πάντως, η επιθυμία για περιορισμό του μύθου δεν οδήγησε στη διάλυσή του αλλά σε παράξενες ορθολογιστικές διορθώσεις. Οι κόρες του Δαναού λ.χ. από πενήντα έγιναν εικοσιπέντε -ήταν ένας περισσότερο λογικός αριθμός· τα βόδια του Γηρουνέα, που ο Ηρακλής τα έφερε από την άκρη του κόσμου, τοποθετούνται στον Αμβρακικό -και αυτό ήταν περισσότερο λογικό. Ο έλεγχος στη μυθική σκέψη ξεκίνησε ως κριτική των απίθανων πραγμάτων και οδήγησε αργότερα στην πραγματική ιστορική έρευνα.

Η προσπάθεια να γίνει κατανοητός ο μύθος αρχίζει, από τη στιγμή που η μυθοποιητική δραστηριότητα και η μυθική συνείδηση στην αρχαϊκή τους μορφή αποτελούν ήδη μια στιγμή της ιστορίας του ανθρώπου, και οι μύθοι, όπως

8. Βλ. συγκεκριμένα: Ξενοφάνης, DK 21 a 1, 22 και B 10-16· Εκαταίος, FGrHist 1 F 1, hg. Jacoby· Θουκυδίδης, 1, 22, 4· Ισοκράτης, 2, 48 και 4, 158 και 12, 1· Σέξτος, *Προς Μαθηματικούς* 1, 264.

9. Βλ. Θουκυδίδης 1,21· Αριστοτέλης, *Περί ζώων Ιστορία* 578 b 23· Πλάτων, *Πολιτεία* 330D, *Νόμοι* 636C.

10. Για τις πηγές της μυθολογίας βλ. την εισαγωγή από το λεξικό του Pierre Grimal (1991, 7-12), το τέταρτο κεφάλαιο (*Οι Πηγές: Αρχαία Γραμματεία*, σ. 101-158) από τον πρώτο τόμο της *Ελληνικής Μυθολογίας* (επιμ. Ι. Κακριδή, 1986), το λήμμα *Mythographie* από τη *Réal Encyclopaédie* (στ. 1352-1374). Για τις ταξινομήσεις βλ. Σαλλούστιος, *Περί θεών και κόσμου*· G. Voccacio, *De genealogia deorum gentilium* XIV· Grimal (1991, 3)· Jamme (1991, 10)· *Ελληνική Μυθολογία* (1986, 1ος τόμος, 76-83).